

ƏSMƏD MUXTAROVA

Bakı Dövlət Universitetinin professoru

E-mail: TarixVeOnun Problemleri@gmail.com

AZƏRBAYCANIN MÜASİR TÜRK DÜNYASINA İNTEQRASIYASI PROSESİ VƏ HEYDƏR ƏLİYEV

*Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, türk dünyası**Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, тюркский мир**Keywords: Azerbaijan, Heydar Aliyev, turkic world*

Tarixdə sosial tarix tədqiqatçıları arasında fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Bir qisim tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, tarixi yaradan xalq kütlələri deyil, şəxsiyyətlərdir. Şəxsiyyət xalq kütlələrini yönləndirməklə, onun gücündən yararlanaraq bəşəriyyət tarixini yaradır. Şəxsiyyət tarixdə elə bir rol oynayır ki, onsuz min illərin əzəmətli bəşər tarixinin yerinə mənasız, biri-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan, absurd hadisələr yığınağından ibarət yorucu, yarımçıq hekayələr olardı. Tarixi əzəmətli edən məhz şəxsiyyətlərdir. Tarixi yaradan, tarixi idarə edən təsadüflər deyil. Nə baş verirsə-versin, hansı hadisə olursa-olsun, bütün bunları tarixə çevirib yaddaşlara hopduran şəxsiyyətdir. Hadisələrə tarixilik və ilahilik möhürünü də şəxsiyyət vurur. Xalq kütlələrini, xaotik istəklərə və məqsədlərə malik milyonlarla insanı bir amal uğrunda döyüşlərə aparan, mübarizəyə ruhlandıran şəxsiyyətlərdir. Hər bir xalqın tarixində belə şəxsiyyətlər olub, bundan sonra da olacaq.

Çox qədim tarixə malik Azərbaycan xalqı da belə şəxsiyyətlərdən məhrum deyil. Onlardan biri Azərbaycanın XX əsr tarixinin görkəmli siyasi və dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevdir. Onun haqqında çoxsaylı tədqiqatlar aparılıb, monoqrafiyalar yazılıb. Dövlət xadimi, siyasi xadim kimi fəaliyyətinə həsr olunmuş külli miqdarda ədəbiyyatlar mövcuddur. Lakin hələ də öyrənilməsinə, tədqiq olunmasına ehtiyac duyulan məqamlar kifayət qədərdir. Onlardan biri də Azərbaycanın tarixi və mənəvi tellərlə sıx bağlı olduğu türk dünyasına inteqrasiya istiqamətində fəaliyyətidir.

XX əsrin 80-ci illərinin II yarısı – 90-cı illərinin əvvəllərində dünya sosialist sisteminin iflası, dünyanın siyasi xəritəsində yeni müstəqil dövlətlərin meydana çıxması, ABŞ-ın yeganə fəvqəldövlət olaraq qalması ilə beynəlxalq aləmdə yeni dünya düzəni formalaşdı. Dünya dövlətləri özlərinin bundan sonrakı inkişaf yolları, prioritetlər və s. məsələləri yenidən nəzərdən keçirməyə başladılar. Belə bir şəraitdə müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycan Respublikası da əvvəllər özü üçün prioritet olmayan bir sıra məsələlərlə üz-üzə qalmış oldu ki, bunlardan ən vaciblərindən biri – xarici siyasət fəaliyyəti ilə bağlı idi.

Artıq bu dövrdən etibarən Azərbaycan dövləti dünya birliyinin qəbul etdiyi normalardan irəli gələn və xalqımızın milli mənafeələrinə uyğun prinsiplərə əsaslanaraq özünün xarici siyasətini qurmağa başladı. Məlum həqiqətdir ki, dövlət maraqları heç də həmişə sabit qalmır, tarixi reallıqlar, beynəlxalq vəziyyət dəyişdikcə onun məzmunu da dəyişir, yeni tələblərə uyğunlaşır. Lakin dövlət maraqlarının əbədi əsasları da vardır ki, bunlar digər xalqlar və dövlətlərlə əsrlər boyu qərarlaşmış münasibətlərdən, milli təhlükəsizliyin ənənəvi mənafeələrindən ibarətdir. Bütün bunlar Azərbaycanın dünya ilə çoxçalarlı, çoxkeyfiyyətli mənafe və meyllərinin tam bir strukturunu yaradır. Məhz bu mülahizələrə görə, bütün çətinliklərə, təzyiqlərə baxmayaraq, türk dövlətləri ilə əlaqələrin qurulması və inkişaf etdirilməsi elə ilk dövrdən Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət fəaliyyətinin paritet istiqaməti kimi müəyyənləşdirildi və bir çox hallarda uğursuzluqla nəticələnməsinə baxmayaraq, həyata keçirilməsinə başlandı.

Bu dövrdən dünya birliyinin bərabərhüquqlu üzvü olan digər türk dövlətləri ilə ənənəvi tarixi əlaqələrin bərpa edilməsi və daha da genişləndirilməsi xarici siyasətimizin xüsusi aktuallıq kəsb edən məsələlərindən birinə çevrildi. Ümumilikdə, XX əsrin 90-cı illəri təkcə Azərbaycan üçün deyil, bütünlükdə türk dünyası üçün əlamətdar hesab edilə bilər. Belə ki, XX əsrin 90-cı illərinə qədər türk dünyasını beynəlxalq aləmdə təkcə Türkiyə Respublikası təmsil edirdi. 90-cı illərin başlanğıcında SSRİ-nin dağılması nəticəsində daha beş türk dövlətinin – Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistanın müstəqillik qazanması ilə türk dünyasında gözəçarpaq bir canlanma başlandı. XX əsrin 90-cı illəri türk dövlətləri arasında bütün sahələrdə çoxcəhətli əlaqələrin qurulduğu dövrdür. Bu qarşılıqlı yaxınlaşma dünyada, və xüsusən də, Avropada gedən inteqrasiya prosesləri ilə üst-üstə düşür və türk xalqlarının həyati mənafeyindən doğduğuna görə getdikcə daha çox aktuallıq kəsb edirdi.

Lakin göstərilən dövrdə bəzən isə hətta hal-hazırda qədər dünya dövlətlərinin türk dünyasında baş verən hadisələrə münasibəti birmənalı olmamış, dövlətlərimiz arasında münasibətlərə bir qədər ehtiyatla yanaşılmışdır. Regionda maraqlı olan dövlətlər türk dövlətləri arasında əlaqələrə obyektiv, qərəzsiz yanaşma ilə bərabər, bəzən qərəzli, obyektivlikdən uzaq münasibət göstərirdilər. Belə ki, Azərbaycanın dil, mənəvi, tarixi, mədəni və siyasi cəhətdən sıx tellərlə bağlı olduğu türk dövlətləri ilə hər hansı formada yaxınlaşmaq cəhdi onun xarici siyasətinin dini, etnik təəsübkeşlik prinsipləri əsasında həyata keçirildiyi, bu əməkdaşlığın “panturanizm”, “turançılıq”, “böyük türk millətçiliyi” olması haqqında ittihamlarla müşayiət olunurdu. Bütün bunlar isə Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini müəyyən dərəcədə bölgədə marağı olan digər dünya dövlətlərinin istək və arzularından asılı edirdi.

Tarix və onun problemləri, №2 2013

Lakin mövcud çətinliklərə baxmayaraq, 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş Heydər Əliyev bütün amilləri nəzərə alaraq əqlin, zəkanın, zəngin təcrübənin gücünə arxalanaraq Azərbaycanın yeni xarici siyasət kursunun əsas istiqamətlərini müəyyən

etdi. Bu yeniləmiş xarici siyasət xətti ilk növbədə bir sıra ən mühüm və ən başlıca təxirəsalınmaz vəzifələri yerinə yetirməli idi. Həmin vəzifələrdən biri Azərbaycanı beynəlxalq aləmdəki təcrid vəziyyətindən çıxarmaq, Azərbaycan əleyhinə yaradılmış fikir cəbhəsini darmadağın etmək, haqq işimizi dünya dövlətləri və dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdıraraq respublikamız ətrafındakı informasiya blokadasını yarmaqdan ibarət idi. Digər vəzifələrdən biri də bəzi dövlətlərlə münasibətlərdə əsassız yaradılmış gərginliyi aradan götürməkdən, xarici ölkələrlə münasibətdə tarazlaşdırılmış xarici siyasət xəttini təmin etməkdən, qonşu ölkələrlə münasibətlərə daha çox diqqət yetirməklə qarşılıqlı səmərəli əməkdaşlıq və mehriban qonşuluq əlaqələrinin qorunmasına nail olmaqdan ibarət idi. Qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri də böyük dövlətlərlə əlaqələri beynəlxalq hüquq normalarına, beynəlxalq prinsiplərə tam uyğun tərzdə mehriban qonşuluq və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əsasları üzərində qurmaqdan, dünyada mövcud olan müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlara qoşulmaq və orada fəal iştirak etməkdən, beləliklə də müstəqil Azərbaycanın böyük dünya siyasətində lazımınca iştirakını, müxtəlif dünya ölkələri ilə səmərəli əməkdaşlığını təmin etməkdən ibarət idi.

Bütün bu vəzifələrin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün müasir dünyadakı hadisələrin siyasi gedişini dərinlən bilmək və mövcud şəraiti düzgün qiymətləndirmək, dövlətlər-

arası münasibətlərdən, regiondakı konkret siyasi vəzifələrdən, onların iqtisadi əhəmiyyətindən və bunun dünya siyasətinə təsir dairəsindən, orada toqquşan maraqlardan düzgün nəticə çıxarmaq bacarığı tələb olunurdu. Odur ki, olduqca çevik, müxtəlif gedişli xarici siyasət yeridilməli idi.

Heydər Əliyev çox bacarıqlı, son dərəcə təcrübəli dövlət başçısı və yetkin siyasi xadim kimi bu çətin və mürəkkəb vəzifələrin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə və böyük ustalıqla gəlmək bacarığı nümayiş etdirdi. Bu, Azərbaycana beynəlxalq aləmdə nüfuz və şöhrət qazandırdı, Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi yeni xarici siyasət xəttinə və mövqeyinə inam yaradı. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan dünyanın bütün aparıcı ölkələrinin maraq mərkəzinə çevrildi, beynəlxalq və regional əməkdaşlıq sahəsində mühüm rol oynamağa başladı, investisiyaların qoyuluşu üçün cəlbedici ölkələrdən birinə çevrilirdi.

Heydər Əliyevin çətin və gərgin fəaliyyəti sayəsində cəmiyyətin bütün sahələrində həyata keçirilən islahatların nəticəsi olaraq Azərbaycan Respublikası Avropa Şurasına bərabər-hüquqlu üzv qəbul edilərək ümumavropa ailəsinə qovuşdu və burada öz layiqli yerini tutdu. Heydər Əliyev nəinki Azərbaycan Respublikasının yeni siyasət xəttini müəyyən etdi, həmçinin bu siyasətin həyata keçirilməsinin yollarını, vasitələrini, üsul və metodlarını da dəqiq və böyük məharətlə düşünüb hazırladı.

Türk dövlətləri ilə əlaqələr də diqqətdən kənar qalmadı. Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrindən bəhs edərkən ilk növbədə qeyd olunmalıdır ki, Türkiyə ilə əlaqələr Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrindən ayrı nəzərdən keçirilməlidir. Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələri digər dövlətlərlə olan əlaqələrindən əsaslı şəkildə fərqlənən əlaqələrdir. Bu əlaqələr yalnız dövlətlərarası əlaqələr çərçivəsində qalmır, eyni zamanda xalqlar arasında sıx dostluq, qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə əsaslanan əlaqələr səviyyəsinə yüksəlir. Lakin bu əlaqələr özü də heç də bir çox siyasətçi, politoloq və digərlərinin iddia etdiyi kimi, yalnız yüksələn xətt üzrə inkişaf etməmiş, zaman-zaman qarşılıqlı münasibətlərdə müəyyən gərginliklər özünü göstərmişdir. Türkiyənin regionda nüfuzunun artmasından, Türkiyə – Azərbaycan yaxınlaşmasından narahat olan qüvvələr belə məqamlardan nə qədər istifadə etməyə çalışsalar da, əlaqələrimizin xüsusi xarakteri buna imkan verməmiş, bütün bunlar heç də dövlətlərimizin bir-birlərinə yardım etməsinə, problemlərinin həlli üçün çalışmalarına mane ola bilməmişdir. XX əsrin 90-cı illərində müstəqilliyini yeni bərpa etmiş Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq məclislərdə, toplantılarda, dövlət rəsmiləri ilə görüşlərdə problemlərinin həlli yollarını tapmaq üçün müzakirələrin keçirilməsinə çalışan Türkiyə bu gün özünün müəyyən problemlərinin həllində artıq bölgənin güclü dövlətinə çevrilmiş, beynəlxalq aləmdə nüfuz sahibi olmuş Azərbaycanın onun yanında olduğundan əmindir.

Müstəqillik illərində Azərbaycanın Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrini isə iki mərhələdə izləyə bilərik. Birinci mərhələ, 1991-1995-ci illəri əhatə edir; ikinci mərhələ isə 1995-ci ilin sonlarından başlayaraq günümüzdə qədər davam edir. Bu mərhələləri bir-birindən fərqləndirən əsas cəhətlər:

Birinci mərhələ (1991-1995-ci illər) – Azərbaycanın və Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinin müstəqilliklərini elan etmələri ilə başlayır və bir-birlərinin müstəqilliklərini tanımaları, diplomatik münasibətlər və qarşılıqlı əlaqələr qurmaları ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə həm Azərbaycanın, həm də Mərkəzi Asiyanın türk dövlətlərinin beynəlxalq aləmin tam hüquqlu subyektinə çevrilməsi istiqamətində intensiv fəaliyyətləri dövrüdür. Bu dövr Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələri əsasən çətin və gərgin əməkdaşlıq (beynəlxalq təşkilatlara üzvlük və onlar çərçivəsində olan əməkdaşlıq, beynəlxalq iqtisadi layihələrin hazırlanması və həyata ke-

Tarix və onun problemləri, №2 2013

çirilməsi istiqamətində hazırlıq işlərinin görülməsi) dövrüdür. Hətta türk dövlətləri öz aralarında görüşləri də əsasən dövlət başçılarının Zirvə toplantıları çərçivəsində keçirirdilər. Bu dövr Azərbaycanın türk dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrində müəyyən hallarda qarşılıqlı iddiaların irəli sürüldüyü, narazılıqların yarandığı bir dövrüdür. Müəyyən hallarda bu iddia və narazılıqların yaranmasının obyektiv səbəbləri olsa da, bəzi hallarda yeni dövlət rəsmilərinin səriştəsizliyi də izsiz ötüşmürdü.

İkinci mərhələ (1995-ci ildən başlayıb günümüzə qədər davam edən mərhələ) – Azərbaycanın türk dövlətləri ilə eyni zamanda qarşılıqlı əlaqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində işlərin görüldüyü dövrüdür. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, 1993-cü ildə Azərbaycan xarici siyasət fəaliyyətində yeni strateji kursun və konseptual yanaşmanın əsası qoyuldu. Bu mərhələdə artıq Azərbaycan türk dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına da xüsusi səy göstərməyə başladı və bu səy uğurlu nəticələr verdi. 1995-ci ilin sonlarından Özbəkistanla, 1996-cı ildən Qazaxıstanla, Türkmənistanla, 1997-ci ildən Qırğızıstanla tam həcmdə diplomatik əlaqələr yaradıldı. Sonrakı dövrdə bu əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görüldü.

Lakin bu əlaqələrdə hələ də istifadə olunmamış imkanlar çoxdur. 1995-ci ilin avqust ayında türk dövlət başçılarının Bişkek şəhərində keçirilən III Zərvə toplantısına yola düşərkən Heydər Əliyevin dediyi – “Türkiyə ilə əməkdaşlığımız çox inkişaf etsə də, Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələr arzu olunan səviyyədə deyil. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın bütün tarixi keçmişini və XX əsrdəki əlaqələrini nəzərə alsaq, Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi üçün hələ də istifadə olunmalı ehtiyatlar vardır. Bunlardan istifadə etmək lazımdır” – sözlər hələ də aktuallığını saxlamaqdadır.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq, türk xalqları arasında əlaqələrin möhkəmlənməsi sahəsində gördüyü işlər, ümumilikdə Azərbaycanın türk dünyasına inteqrasiyası istiqamətində söylədiyi türk dövlət başçıları, hökumət rəsmiləri, ictimai xadimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Türkiyə Respublikasının Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan: “Heydər Əliyev Azərbaycanın xoşbəxtliyi və firavanlığı, bölgədə və dünyada sülh naminə göstərdiyi fəvqəladə xidmətlərlə türk və dünya tarixində şərəfli yer tutmuşdur”.

Türkiyə Respublikasının Prezidenti Abdullah Gül: “Heydər Əliyevin müdrik və uzaqgörən idarəçiliyi sayəsində Azərbaycan bu gün xarici siyasətində etibar və sabitlik amili kimi çıxış edən, iqtisadi inkişaf və sosial rifah yolunda möhkəm addımlarla irəliləyən, beynəlxalq birliyin nüfuzlu bir üzvü kimi etibarlı mövqeyini gündən-günə təmin etməkdə olan ölkədir”.

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Nursultan Nazarbayev Qazaxıstan və Azərbaycan xalqlarının çoxəsrlik dostluğunun möhkəmlənməsi istiqamətində Heydər Əliyevin çox işlər gördüyünü xüsusi qeyd edirdi.

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti İslam Kərimov: “Azərbaycanın müstəqilliyinin təşəkkülündə və möhkəmlənməsində, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsində, ölkələrimiz və xalqlarımız arasında ikitərəfli münasibətlərin inkişafında və genişlənməsində Heydər Əliyevin tarixi rolu misilsizdir”.

Qırğızıstan Respublikasının Prezidenti Əskər Akayev: “Qırğızıstanda Heydər Əlirza oğlunu müstəqil Azərbaycanın təşəkkülünə və inkişafına misilsiz töhfə vermiş görkəmli dövlət xadimi, dünya miqyaslı siyasətçi kimi yaxşı tanıyırdılar. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası müstəqil inkişaf yolunda böyük uğurlar qazanmış, dünya birliyinin tanınmış və hör-

mətli üzvü olmuşdur. Heydər Əlirza oğlu özünün bütün istedad və müdrikliyini, Vətənə məhəbbətini, əməksevərliyini və fədakarlığını Azərbaycanın tərəqqisi işinə həsr etmişdir”.

Qırğızıstan xalq yazıçısı Çingiz Aytmatov: “Heydər Əliyev XX əsrin görkəmli liderlərindən biri kimi müasir demokratik Avrasiyanın yeni tarixinin bugünkü qurucularındandır”.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://president.az/> - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet saytı
2. <http://aliyev-heritage.org/> - Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzinin internet saytı
3. Azərbaycan – 1993. Anarxiyadan sabitliyə doğru. Bakı, 2001.
4. Azərbaycan beynəlxalq çoxtərəfli qarşılıqlı əlaqələrdə: məruzələr. Bakı, 1997.
5. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, 2001.
6. Həsənov Ə.M. Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991-1998). Bakı, 1998.
7. Ruintən S. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri). Bakı: Adiloğlu, 2005.
8. Ruintən S. Azərbaycanın türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələrinin mərhələləri və xarakteri haqqında (XX əsrin 90-cı illəri – XXI əsrin əvvəlləri) // Tarix və onun problemləri, 2009, №3, s.149-157.

АСМЕД МУХТАРОВА

профессор Бакинского Государственного Университета

ПРОЦЕСС ИНТЕГРАЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНА В СОВРЕМЕННЫЙ ТЮРКСКИЙ МИР И ГЕЙДАР АЛИЕВ

Много написана и сказана о роли личности в истории вообще. В истории каждого народа были личности, которые смогли в трудные минуты для своего народа сплотить народные массы вокруг себя, вести за собой, руководить борьбой за определенные цели. Азербайджанский народ, имеющий древнюю историю, также не является исключением в данном случае. Одним из таких личностей в истории азербайджанского народа является выдающийся политический и государственный деятель XX века, общенациональный лидер Гейдар Алиев. В рамках данной статьи рассказывается о роли Гейдара Алиева в процессе интеграции Азербайджана в современный тюркский мир, о вкладе в развитие взаимоотношений между тюркскими народами.

ASMED MUKHTAROVA

professor of Baku State University

INTEGRATION OF AZERBAIJAN TO MODERN TURKIC WORLD AND HEYDAR ALIYEV

A lot of has been written and said about the role of personality in history. In the history of every nation were individuals who were able to rally the masses around him in difficult for people

Tarix və onun problemləri, №2 2013

times, to lead the struggle for defined goals. The people of Azerbaijan who has an ancient history is also not an exception in this case. One of such persons in the history of Azerbaijani people is an outstanding politician and statesman of the XX century - National leader Heydar Aliyev. In this article describes the role of Heydar Aliyev in the integration of Azerbaijan to the modern Turkic world and contribution to the development of relations between Turkic nations.